

‘ונשאת את המשל הזה על מלך בבל’ - הרהורים על מהלך ההיסטוריה ופרשנותה בעקבות

ישעיהו יד*

ישראל רוזנסון

‘בלה ורד שחת, בשאל ובתחת’

לכאורה, תמציתו של המשל בישעיהו יד שינותח להלן, ש'גיבורו' הוא מלך בבל, ורדתו שאולה היא עיקר עניינו, נדחסת לשורות פיוט ידוע: "מלך אביון, בלה ורד שחת, בשאל ובתחת, בלאות בלי נחת. עד מתי ימלוך. מלך אביון, תנומה תעופנו, תרדמה תעופפנו, תהו ישופנו, עד מתי ימלוך" (פיוט למוסף לראש השנה; ולא ניכנס כאן לשאלת נוסחו המקורי). אכן, שורות אלו עשויות להוות מוטו לקריאת הפרק. המקרא - עם שמציג את הפן הגרוטסקי במלך בשר ודם היורד לממלכה הפוכה לממלכתו ('ורד שחת, בשאל ובתחת') - מתייחס לסוגיה בצורה מורכבת לאין ערוך שעליה נעמוד להלן; וגם אם מסקנת ניתוחנו תחרוג לבסוף מאותה שורת הפיוט, עדיין רוחו של ראש השנה - יום הדין ההיסטורי, תלווה את ניתוחנו ומסקנותיו.

מקומו של המשל ב'משאות' על הגויים וב'משא בבל'

המשל הנידון (ישעיהו יד, ג-כא) המכוון למלך בבל איננו עומד בפני עצמו; הוא חלק ממספר מעגלים טקסטואליים הסובבים אותו. הראשון הוא סדרת נבואות על הגויים בספר ישעיהו, שמבחינת אפיון (ואפשר שיש להמיר אפיון ב'איון', הענקת איכות), הנבואות הללו מאופיינות בפתיח שלהן כ'משא', ככל הנראה בשל הרמת קול שליוותה

* אני נזכר בגעגועים בשיעורים בישעיהו שהעביר מורי ד"ר יעקב זיידמן בבית הספר התיכון עירוני ב בתל אביב. יהי מאמר זה מוקדש לזכרו.

את אמירתן.¹ מדובר בעשרה משאות המוקדשים לעמים ידועים היטב במקרא: בבל המצטיירת כמעצמה; השכנים - פלשת, מואב, דמשק (ארם), מצרים, צור; עמים נוודים - דומה וערב; 'מדבר ים', כנראה כינוי פיוטי לבבל; 'גיא חזיון' - ירושלים. בבל היא הראשונה ברשימה, וצור חותמת אותה.² המשאות הללו מכוונים באופן ברור לעמים ספציפיים, אך מבחינת תוכנם, יש ושזורים בהם גם עניינים אחרים ונבואות אחרות.

אם כן, אנחנו מדברים כאן על שני פרקים (יג, א-יד, כז) המוקדשים לבבל.³ בפרק יג מתואר מאבק עז נגד בבל שהיא ממלכה בעלת צבא אדיר. נתאר אותו בקצרה. הפסוק הפותח מציג קריאה להתכנסות הנושאת אופי צבאי מובהק: "על הר נשפה שאו נס הרימו קול להם הניפו יד ויבאו פתחי נדיבים" (יג, ב). 'הר נשפה' הוא הר גבוה (ומוטיב ההר הגבוה יחזור אלינו גם במשל), שבו יונף הנס, ואילו מכוונת ההתכנסות. מלשון הפסוק לא ברור מיהו המכריז, ויכול הקורא לסבור כי הדברים נאמרים בפי מפקד צבאי בעלמא. רק לפי ההמשך הולך ומתברר כי אלו פקודותיו של ה' במלחמה: "אני צויתי למקדשי גם קראתי גבורי לאפי עליזי גאותי" (יג, ג).⁴ בפסוק זה מתגלה באופן חלקי הדובר, והקורא עשוי להבין כי 'אני' שמוצג בפי הנביא - ה' הוא. ועתה, הדברים נאמרים במפורש: "קול המון בהרים דמות הר רב קול שאון ממלכות גוים נאספים ה' צבאות מפקד צבא מלחמה"

1. "משא - אחד השמות לדברי נבואה. אולי על שם שהנביא נושא (=מרים) את קולו", עמוס חכם, **דעת מקרא לישעיהו**, עמ' קלט). לעומת זאת, "[...] והמאורעות הנופלים על האדם הרי הם כמו משא עליו, והוא כנושא אותם. והנה הנבואות הנקראות בשם זה רובן לרעה, ולפיכך תרגם יונתן כאן ובמקומות אחרים מטל כס דלוט (משא כוס קללה), אבל אחרי כן הושאל השם הזה גם על העוידים הטובים [...]". (ש"א נכון, **פירוש שד"ל על ספר ישעיהו**, תל אביב תש"ל, עמ' 119).

2. אחרי 'משא בבל', מוקדשים לפלשת מספר פסוקים (יד, כח-לב), אחריה 'משא מואב' - שני פרקים (טו, א-טז, יז), דמשק ונבואות נספחות על ישראל - שני פרקים (יז, א-יח, ז), מצרים ונבואה נספחת - שני פרקים (יט, א-כ, כד), 'משא מדבר ים' - כעשרה פסוקים (כא, א-י). בהבנה ש'מדבר ים' היא שם פיוטי לבבל, מוקדשים במסגרת זאת שני משאות לבבל. דומה - מספר פסוקים (כא, יא-יב), ערב (משא בערב) - מספר פסוקים (כא, יג-יז), 'משא גיא חזיון' (כנראה ירושלים) ונבואה נספחת על שבנא - פרק אחד כב, א-כה), צור - פרק אחד (כג, א-יח).

3. בסוף הדברים יש פסוקים המוקדשים לכאורה לאשור: "לשבר אשור בארצי ועל הרי אבוסנו..." (ישעיהו יד, כה). ואכן, יש לראות בקטע זה כמתייחס לאשור ממש: "והענין כאן הוא מסעות צבא אשור בארץ ישראל" (עמוס חכם, **דעת מקרא לישעיהו**, עמ' קנח). וכן, "משום כך נספחה פסקה זו המזכירה אשור, אל הנבואה על חורבן בבל" (עמוס חכם, **דעת מקרא לישעיהו**, עמ' קס). "מבחינה עניינית יש לקשור פסקה זו עם הנבואה על אשור בפרק י [...] (יאיר הופמן (עורך), **עולם התנ"ך - ישעיהו**, תל אביב 1994, עמ' 82).

4. "אלו דברי ה': אני הוא אשר צויתי למקודשי (=לקרואי) להתאסף ולצאת למלחמה, ואף על פי שהלוחמים סבורים שהם יוצאים להילחם במצוות שרם ומפקדם, האמת היא שאני ה' צויתי כל זאת [...] (עמוס חכם, **דעת מקרא לישעיהו**, עמ' קמ).

(יג, ד). דומה כי הסגנון מעיד על המהות, הנביא חושף בהדרגתיות את זהותו של 'מפקד הקרב'. ואפשר ויש בכך כדי ללמד לא רק על אירועים אלו ועל קרב זה, כי אם על המהלך ההיסטורי בכללותו; גם בו מתברר ברגע מסוים כי מאחורי מה שעשוי להתפרש בתחילה כאקט פיקודי של שרי צבא בשר ודם, עומד האל מכון ההיסטוריה.

בהמשך מתואר 'יום ה' שכמו במקרים רבים אחרים מתייחס לעולם כולו,⁵ ובמקרה זה מוסב בדגש מיוחד לבבל. ליום ה' סממנים אפוקליפטיים, ולא נעדרות ממנו תמורות פלאיות בטבע, אך השלכותיו מתבטאות בהיסטוריה: "הנה יום ה' בא אכזרי ועברה וחרון אף לשום הארץ לשמה וחטאיה ישמיד ממנה. כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו. ופקדתי על תבל רעה ועל רשעים עונם והשבתי גאון זדים וגאות עריצים אשפיל. אוקיר אנוש מפז ואדם מכתם אופיר. על כן שמים ארגז ותרעש הארץ ממקומה בעברת ה' צבאות וביום חרון אפני. והיה כצבי מדח וכצאן ואין מקבץ איש אל עמו יפנו ואל ארצו ינוסו" (יג, ט-טו).

בפועל מדובר ב'מדי' שתכה את בבל באכזריות יתר, וצבאם הרב-לאומי של הבבלים יפוצ לכל רוח (והיה כצבי מדח וכצאן ואין מקבץ איש אל עמו יפנו ואל ארצו ינוסו). תוצאת התבוסה היא הרס וחורבן המזכירים את מהפכת סדום ועמורה: "והיתה בבל צבי ממלכות תפארת גאון כשדים כמהפכת אלהים את סדם ואת עמרה" (יג, יט). וכדי להמחיש זאת הנביא מוסיף בהרחבה תיאור ציורי של טבע חדש, שומם, בארץ בבל המוכה, טבע הכולל בעלי חיים מיוחדים שהשממה היא בית הגידול שלהם. קטע זה מסתיים בהכרזה כי כל זה עתיד לקרות בקרוב: "וקרוב לבוא עתה וימיה לא ימשכו" (יג, כב).

בהמשך מובאת יחידה קטנה על תשועת ישראל. מתברר כי למאורעות הרי הגורל שתוארו לעיל יהיו השלכות על ישראל בארצו: "...והניחם על אדמתם..." (יד, א). 'הניחם' עניינו לשים, לתת, ואפשר שיש בכך רמז לחזרתם לארצם מגלות. הצד המיוחד שבה הוא הצטרפות הגרים לגאולה: "כי רחם ה' את בית יעקב ובחר עוד בישראל והניחם על אדמתם ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב. ולקחום עמים והביאום אל מקומם והתנחלום בית ישראל על אדמת ה' לעבדים ולשפחות והיו שבים לשביהם ורדו בנגשיהם" (יד, א-ב). ברמיזה ליציאת מצרים, שגם בה זכו היוצאים הנגאלים שיתווספו עליהם אלמנטים זרים,⁶ גם במהלך זה ילוו החוזרים לארצם בגרים ובני עמים אחרים. ואם לגבי 'גרים' ניחא,

5. יעקב שלום ליכט, 'יום ה', **אנציקלופדיה מקראית**, ג, ירושלים תשי"ח, עמ' 593-595.

6. 'ערב רוב' ואספסוף'. על המושגים הללו ראו: משה וינפלד, 'ערב רוב', **אנציקלופדיה מקראית**, ו, ירושלים תשל"ב, עמ' 361-362.

ההתעמרות לכאורה בבני עמים אחרים ושעבודם מעוררת שאלות מוסריות ("ואם תאמר: וכי כך נאה לישראל לעשות? [...]"),⁷ דומה כי בכך טמון הגיון פשוט של מידה כנגד מידה, 'והיו שבים לשביהם ורדו בנגשיהם'.

אחרי הקטע הזה בא המשל על מלך בבל, שיש בו דבר מה מיוחד במינו. ההיגיון במיקומו פשוט וברור, אחרי תיאור מפלגתה המהירה של בבל, וכתוצאה ישירה ממנה שיבת ישראל לארצו, מתבקשת נשיאת המשל: "וקרוב לבוא עתה... כי ירחם ה' את יעקב ובחר עוד בישראל... והיה ביום הניח לך מעצבך ומרגזך ומן העבדה הקשה אשר עבד בך ונשאת את המשל הזה על מלך בבל... (יג, כב-יד, א-ד). בהסתיים המשל מובא עוד קטע קטן שנראה שנוכח להכתירו בכותרת 'שבועת ה': "נשבע ה' צבאות לאמר אם לא כאשר דמיתי כן היתה וכאשר יעצתי היא תקום. לשבר אשור בארצי ועל הרי אבוסנו... זאת העצה היעוצה על כל הארץ וזאת היד הנטויה על כל הגוים. כי ה' צבאות יעץ ומי יפר וידו הנטויה ומי ישיבנה" (יד, כד-כז). הוא מתייחס לאשור!⁸ וזה מעורר שאלות הקשורות לזמנה של הנבואה בכללותה (להלן). לענייננו הוא חשוב כחתימה רבת עוצמה ומשכנעת לתהליכים שתוארו במשא על בבל.

זמנה של הנבואה

בנקודה זו עולה שאלת זמנה של הנבואה. כבר בפתיחת הדברים אומר כי אין לאל ידי להכריע בשאלה זו; אולם, גם אם ההכרעה קשה, יש לדיון בכך חשיבות, ולא רק בהקשר של יחסי היסטוריה-נבואה, רוצה לומר, באיזו מידה נבואות צמודות לסוגיות היסטוריות קונקרטיים, אלא גם בשאלת טיבו של המשל העומד כאן לדיון.

עקרונית, ניתן להצביע על שתי דעות. האחת, מציגה פתרון ידוע שנבואות בישיהו הקשורות לבבל נאמרו מאוחר יותר, בזמנה של בבל ההיסטורית, ועל ידי נביא אחר. בניסוחו של יאיר הופמן (הרומז לפולמוס עם יחזקאל קויפמן בנידון):

הקטע הראשון והנבואה על מלך בבל לא נאמרו ככל הנראה על ידי ישעיהו בן אמוץ, שהרי [...] אין להניח שנביא בן מאה ח' לפה"ס ינבא על מפלת בבל. אמנם יש טוענים שזוהי נבואה

7. עמוס חכם, **דעת מקרא לישעיהו**, עמ' קמט.

8. "ההטחה בשבועה על תבוסת אשור" (עמוס חכם, **דעת מקרא לישעיהו**, עמ' קנז), ונראה כאן כעיקר ההדגשה של השבועה.

של ישעיהו על מלך אשור, בן זמנו, אך מכאן מתחייבות שתי הנחות, שספק אם אפשר לקבלן: ראשית, המילים 'מלך בבל' בפסוק ד הן תוספת פרשנית מאוחרת, שבטעות יסודה. שנית, בבל הנזכרת בפסוק כב היא בבל העיר, שהייתה חלק מהאימפריה האשורית, והיא באה כאן כסמל לעולם האילי כולו (כך קויפמן). כאמור, מי שמסכים לדעה, שיש בספר ישעיהו נבואות אחדות שלא ישעיהו בן אמוץ חיברן, מצרף נבואה זו אליהן ואינו נזקק לפרשנות המוציאה את הכתוב מפשוטו, או מתקנת אותו.⁹

את המשא על בבל פותח הכתוב: "משא בבל אשר חזה ישעיהו בן אמוץ" (יג, א). רשאי כמובן חוקר המקרא ופרשנו להתעלם מההפניה המפורשת הזו, ולראות כעיקר את עצם ההתייחסות לבבל, שאינו מתאים לישעיהו; וזאת משום שבדרך שהוא מבין את מושג הנבואה, הייחוס לישעיהו איננו עומד בקני המידה של פשט. ובאמת, אי אפשר לדחות בקש את הטענות לאיחורן של נבואות ישעיהו על בבל (כאן, ובעיקר הנבואות החל מפרק מ). השגותיו של הופמן – השגות, וטיעוניו – טיעונים. כשבנבואות עסקין, ניכרת בדרך כלל התאמה טובה בין הכתוב לבין ההיסטוריה; רוצה לומר, בעסקם בעניינים שבהיסטוריה נוהגים הנביאים לדבר על ישויות קונקרטיות, מוכרות ורלוונטיות, הנמצאות באיזשהו אופק היסטורי, כך שתוכחותיהם בנידון ברורות ומובנות, והסבריהם בהירים. ואם בספר ישעיהו, בעוד שאשור היא המושלת בכיפה, נזכרת בבל, עדיף – כך על פי חוקרים רבים וביניהם יאיר הופמן – להתמודד עם הקושי פנים מול פנים, כשהמשמעות הפשוטה היא ביטול מעיקרו, דבר הכרוך באיחור הנבואה.

ובנקודה זו אנו מגיעים לדעה שנייה הטוענת כי בבל המתוארת כאן היא בעצם אשור בת זמנו של ישעיהו. בולט בין הדוגלים בכך הוא יחזקאל קויפמן.¹⁰ שלדידו הדמות במשל איננה תואמת את זו של מלכי בבל הריאליים (המאוחרים יותר!), אלא דווקא את מלכי אשור; הללו אימצו כביכול את הזהות הבבלית בגלל מעמדה וחישיבותה העקרוניים של בבל: "[...] [=הדבר שהנביא] כאן קורא לאשור 'בבל', לא יפלא בעינינו. בבל הייתה המלכות העתיקה והמפוארה 'צבי ממלכות', ומלכי אשור וכן גם מלכי פרס הראשונים התפארו בתואר 'מלך בבל'.¹¹

9. יאיר הופמן (עורך), **עולם התנ"ך – ישעיהו**, תל אביב 1994, עמ' 79.

10. יחזקאל קויפמן, **תולדות האמונה הישראלית**, ג, עמ' 177.

11. שם, ג, עמ' 176. הוא מציין כי סרגון, אביו של סנחריב, סגד לאילי בבל ולא הובא לקברו. ראו גם: בנימין אופנהיימר, 'הנבואה על הילל בן שחר', **בית מקרא**, 41 (תשנ"ו), עמ' 12-13. לאחרונה, "היכן המשא על אשור? שקובץ נבואות המשא המתייחס לכל הגוים, מתעלם מהגדולה שבממלכות? ובאשר לפרקים י"ג-י"ד, משא בבל, יש לשאול: בתקופה שבה נאמרה הנבואה, בבל לא הייתה אלא מדינה קטנה ליד המפרץ הפרסי שלא איימה על איש, בעוד שישעיהו מתאר מעצמה אדירה, כמו זו שתהיה בבל כעבור

לא כאן המקום להרחיב בשאלת מעמדן של נבואות הקשורות בבבל בישיהו; אני מעדיף שלא להיכנס לכך. כל שאומר הוא שבמובן מסוים, אנחנו נמצאים בעידן של 'פוסט ביקורת המקרא' (למצער הקלסית); יש ערך ליצירה כפי שהיא לפנינו (ובמסגרת זו, אני מהסס אם להשתמש במונח עריכה¹²). במקרה הנידון כאן ניתן להצביע על אפקט של השלמה תכניתרעיונית, בסוגיות הגדולות על מלכי אימפריות חורצי גורל עולם, העומדות כאן על הפרק, העיסוק בבבל - 'המלכות העתיקה והמפוארה' בלשונו של קויפמן - משלים את העיסוק באשור. אכן, אם באשור עסקינו, הקושיה על הימנעות מ'קריאת הילד בשמו' היא בהחלט במקומה; מדוע אשור לא נזכרה במפורש? ואין לנו אלא לשער שבסדרת המשאות על הגויים הרצון לגוון ולהרחיב את מעגל ההתייחסות לעמים באשר הם, הכתיב שיבוץ עם - בבל - שלא נזכר עד כה, ואיננו עומד על הפרק כאויב מיד; בבל שכזו, בבל שדבק בו קורט של סמליות, עשויה גם לשרת את המשל כמוטיב מוצלח המתכתב עם סיפור מגדל בבל כפי שנראה להלן.

המשל - 'נשיאתו' ומהותו

"והיה ביום הניח לך מעצבך ומרגרך ומן העבדה הקשה אשר עבד בך ונשאת את המשל הזה על מלך בבל ואמרת איך שבת נגש שבתה מדהבה" (יד, ג-ד). 'המשל הזה' הוא בעיקרו נאום מליצי ("משל" הוא נאום הערוך בלשון מליצה¹³), וגם אם לא כל נאום מליצי במקרא מכונה כך, אפשר שכאן ריכוז היסודות המליציים, השיריים ועתירי הדימויים המייחדים אותו, והממד האירוני השזור בו,¹⁴ מצדיקים להעניק לו את האפיון 'משל'. ברקע עומד פירוש נוסף ל'משל' המובע כאן: 'ונשאת המשל - משל הוא הדבר שאינו מובן כמשמעו,

מאה שנה, ואת נפילתה בידי פרס כעבור עוד שמונים שנה. מהי אפוא משמעותה הריאלית של נבואה זו לימי ישעיהו?" (יואל בן נון ובנימין לאו, **ישעיהו - כציפורים עפות**, תל אביב 2013, עמ' 223).

12. ניתן לומר את פתרון הביניים הידוע שמובא בסוג מסוים של פרשנות דתית של 'צור תעודה חתום תורה בלמדך' (ישעיהו ח, טז). אכן, ניתן לתפוס את ישעיהו כנביא מורה, המותיר אחריו 'בית', או אסכולה שהלכה בדרכו הנבואית, פיתחה את רעיונותיו, והותירה את עקבותיה בתנ"ך כשהיא מתייחסת אליו. מבחינה זו גם ממשיכו נקראים 'ישעיהו'.

13. עמוס חכם, **דעת מקרא לישעיהו**, עמ' קנ.

14. "ואפשר שהנאום הזה מכונה משל, משום שהוא שיר לעג, שערך בדמות קינה, ובאמת הוא מביע שמחה [...]. ועוד אפשר שהוא מכונה משל, משום שיש בו הרבה דימויים ולשונות פיוטיים [...]" (עמוס חכם, **דעת מקרא לישעיהו**, עמ' קנ, הערה 31). "[...] a term that usually denotes a proverbial saying, [...] sometimes enigmatic in character, and that perhaps is intended in this instance to indicate the ironic use to which the conventions of the 'dirge' (kina) are being put" (Joseph Blenkinsopp, ISAIAS 1-39, (New Haven and London, 1964, p.285

וכן בזה" (רד"ק לישעיהו יד, 15^ד). ולאור אופיו הציורי ושפע הדימויים הטבועים בו, דומה כי ההבדל בין שני הפירושים איננו גדול; שניהם מדגישים את אופיו המיוחד של הטקסט הזה בלשונו ובסגנונו, המהווים, כפי שנראה להלן, מצע לרעיונותיו.

כמו שאר ענייני משא בבל, גם המשל הזה עוסק בבבל; אך הוא איננו משתלב במישורין ובאופן חלק בסגנונו ובניסוחו של המשא' בכללותו; יתירה מזו, אין כאן נוסחה מקשרת פשוטה (לא נאמר 'זהו המשל על מלך בבל' או כל נוסח דומה). המשל מוצג בהקשר העומד בפני עצמו של 'נשיאה' עתידית: כלומר, מודגש כי בבוא 'יום המנוחה' ('והיה ביום הניח לך מעצבך ומרגוך ומן העבדה הקשה אשר עבד בך'), ייאמר המשל הזה, אות וסימן לגודל ההצלה, או עדות לעוצמת העוינות כלפי 'בבל'.

וחוזרת ונשנית השאלה, איזו בבל? ובכן, מי שמאחר את הנבואה, ורואה את בבל הנזכרת ככוח היסטורי ממשי שעשה עוולות ספציפיות, יסביר את העוינות הזו בעוולותיה הממשיים, עוולות מאוחרים לימי ישעיהו, בראש ובראשונה החרבת המקדש (מעין 'המלכות הרשעה' שיוחסה לרומי בחז"ל).¹⁵ ומנגד לדידם של המקדימים, גם אם לא פגעה פיזית בירושלים ובמקדש, עוינות שכזו יכולה להיות מופגנת גם נגד העריצות האשורית, בדברים המכוונים לימי ישעיהו בן אמוץ. כך או כך, יש במשל הזה יסוד של קינה הפוכה, 'קינה כביכול' המתפרשת בעצם כגילוי ספרותי של שמחה לאיד. במובן זה אפשר שיש בנשיאת המשל לא רק ציון של עובדה בעתיד, כלומר, בעתיד יינשאו משלים מסוג זה כפורקן לעוינות וכשמחה למשבתו של הצר, אלא גם כקריאה ממשית לשאת את המשל הספציפי הזה באותו יום נפלא, לכשיגיע.

בצד ההבנה כי הכוח המניע של המשל הוא העוינות לרע ושמחת ההצלה מזרועותיו, ניתן להעלות תובנות נוספות הקשורות בדימויים היסודיים של המשל, ומכוונות את מסריו למרחב רעיוני שונה. להלן נדון בכך.

15. **מקראות גדולות - הכתר**, עורך: מנחם כהן, בר אילן תשנ"ו, עמ' 103.

16. "נראה אפוא שהשנאה העזה לבבל, מחריבת המקדש, האחראית לגלות יהודה, גרמה להצגתה כסמל לכוח אנטי־אלוהי" (יאיר הופמן (עורך), **עולם התנ"ך - ישעיהו**, תל אביב 1994, עמ' 75).

יסודות מרכזיים במשל

המשל (יד, ג-ג) הוא יחידת תוכן אחת, הגם שניתן לסמן בו מעין חלוקה פנימית לפי שומעיו של הדובר (נושאו של המשל); כלומר, מושאי פנייתו של המשל. המשל פותח בשאלתו הכללית של הדובר: "איך שבת נגש..." (יד, ד), העובר לספר על המכה שספג מלך בבל, ועל תוצאותיה בטבע. בהמשך פונה הדובר במישורין אל מלך בבל בגוף נוכח: "גם ברושים שמחו לך..." (יד, ח); 'לך', כביכול, היה עדיין ישות חיה, שומעת, ופנייה זו נמשכת עד לקריאה אליו: "כי ארצך שחת" (יד, ט). לקראת הסיום חוזר הדובר לדבר לשומע בגוף שלישי, ופונה למאזינים אחרים: "הכינו לבניו מטבח" (יד, כא). ועתה גם מתגלה זהות הדובר, נושאו הראשון של המשל, באמצעות הכרזה בגוף ראשון: "וקמתי עליהם נאם ה' צבאות" (יד, כב), ומסופר על פועלו השמדת בבל וארצה.

במשל כפי שהוגדר מספר מוטיבים המביעים את רעיונותיו. נסקר אותם בקצרה:

1. הפתיחה ומוטיב ההיפוך. השאלה הרטורית: "איך שבת נגש שבתה מדהבה" (יד, ד), שבה פותח המשל, משווה לו, כנאמר לעיל, אופי של קינה כביכול, כשכמובן, ועל דרך ההיפוך הגרוטסקי, אין זו קינה אמיתית, אלא שירת ניצחון; המנצח מתאר את קינתו של המנוצח. פתיחה אירונית זו מעניקה אופי מהותי למשל בכללותו. בהיפוך עסקינן; לא ההיפוך הסגנוני לבדו 'פועל' כאן על הקורא, היפוך זה מתקשר להיפוך מהותי של המצבים המוכרים: "מכה עמים בעברה מכת בלתי סרה רדה באף גוים מרדף בלי חשך" (יד, ו). 'בלתי סרה', לכאורה תמידית, בלתי פוסקת, אלא שעתה מתהפכים היוצרות והוא זה ה'מרדף בלי חשך', ללא הפסק. היפוכים שישמשו כציר למשל כולו הינם היחסים, 'סוער-שקט' ו'גבוה-נמוך' שיוצגו להלן.

2. מוטיב הארזים והברושים. מול המולת כיבושיו ומעשי רשעתו של מלך בבל גיבור המשל, מתואר עתה מצב חדש: "נחה שקטה כל הארץ פתחו רנה" (יד, ז), ושמחה זו שוררת גם בטבע: "גם ברושים שמחו לך ארזי לבנון מאז שכבת לא יעלה הכרת עלינו" (יד, ח). מילת 'גם' חשובה; אפשר שאכן הכוונה לשמחה דמיונית בטבע; כביכול, ההוויה כולה שמחה במפלתו של הרודן העולמי. ומכיוון שמלכי המעצמות הגדולות דאז אכן ביקשו להגיע להרי הלבנון ולכרתם כגילוי לעוצמתם-גאווה, נבחרו לצורך המשל דווקא הארזים והברושים, עצי הלבנון הידועים והמפוארים; כביכול, מלך בבל הטיל חיתתו גם עליהם (מבחינה זו מעניינת ההשוואה לניצול הארזים והברושים לבניין

המקדש; דוק, כריתת עצי הלבנון הללו משועבדת הייתה למקדש, ולא לתפארתו של שלמה!¹⁸).

ואפשר כי בעצים הללו מדובר במרכיב במשל העוסק במלכים בשר ודם (רד"ק: "גם ברושים - והוא משל על המלכים"¹⁹). ואכן, בתוקף העיקרון המגולם ב'האדם הוא עץ השדה', המשלת אישיות ספציפית או מצב אנושי ספציפי לעץ, רוחחת במקרא. ניתן להבין אפוא את הארזים והברושים שנכרתו במשלנו כייצוג למלכים שהוכנעו תחת עולו.²⁰ וניתן ליישם תפיסה זו גם לגבי מלך בבל עצמו, כנאמר בפסוקים הבאים המספרים על גורלו של מלך בבל: "נגדעת לארץ שוכן על גוים" (יד, יב); "ומן הביטוי 'נגדעת לארץ' [...] מצטייר גם מלך בבל כעץ"²¹).

בנקודה זו, מן הראוי להקדיש הערה קצרה למוטיב העץ וכריתתו בפרקי ישעיהו שבהם אנו עוסקים. כזכור, קריאת הנביא לפגיעה באשור ("הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי... והוא לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשב כי להשמיד בלבבו ולהכרית גוים לא מעט..." ישעיהו י, ה-ז), מתבצעת במעין כריתה של יער: "הנה האדון ה' צבאות מסעף פארה במערצה ורמי הקומה גדועים והגבהים ישפלו. ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול" (ישעיהו י, לג-לד). וכאן ברור ש'הלבנון באדיר יפול' משמעו פגיעה באשור, צבאה ומלכה, המשולים ליער הלבנון שייכרת. דוק, מדובר בלבנון, כלומר בארזיו, וה'אדיר' הנפול הוא ארז. ואפשר שמעבר למשל המעניין, יש בכך צד של מידה כנגד מידה, שכן במקום אחר בספר מלך אשור מתרברב: "אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון ואכרת קומת ארזיו מבחר ברושיו" (ישעיהו לז, כד); ועתה בנופלו, משול הוא עצמו כארז הנכרת. והנה, גם כאן, במשלנו, מובעת מפלתו של מלך בבל בביטוי 'נגדעת לארץ', שגם בו יש משום מידה כנגד מידה, מול הארזים והברושים שכרת, אלא שההדגשה כאן מוסבת '...לארץ', ברוח המוטיב שיוצג להלן, המעמיד ארץ ושאל מול שמים.

18. אין ספק, ספר מלכים מציג קשר בין שלמה לארזים, אך הוא לא כרת ארזים בעצמו, אלא בתוקף ברית, ולא לביתו. אכן, בשלב מסוים ניבנה גם ביתו מארזים, אך הדגש תמיד הוסב על המקדש.

19. **מקראות גדולות - הכתר**, עורך: מנחם כהן, בר אילן תשנ"ו, עמ' 104.

20. המדרש לפסוק הנידון הדגיש את התעללותו בהם: "נגדעת לארץ - אתה נבוכדנצר שהיית חולש על גוים, מטיל גורל עליהם על המלכים מי מהם ישרתך ביום פלוני ומי ביום פלוני, ורבותינו דרשוהו שהיה מטיל גורל על המלכים וכו'" (רש"י לישעיהו יד, יב). רש"י לא ראה לנכון לפרט מה קשה הייתה התעללות זו.

21. משה גרסיאל, יאיר הופמן (עורך), **עולם התנ"ך - ישעיהו**, תל אביב 1994, עמ' 80.

אגב, גם אם הדמיון בין אשור לבבל המובלע בנאמר כאן, עשוי לכאורה להיות תנא דמסייע לגבי זמנה של הנבואה ואופייה (כזכור, המקדימים נוטים לראות את מלך בבל שבמשל כתוארו של מלך אשור), לדידי, וכפי שצינתי, אין זה העניין העיקרי. להשקפתי, יש בהחלט עניין בכך שהמוטיבים של עצי יער וארזים - חייהם ונפילתם, עשויים להיות מקור השראה לגורלם של רודנים יוצאי דופן, בין שמדובר על אשור ובין שעל בבל.

3. מוטיב השאול. 'מאז שכבת לא יעלה הכרת עלינו', כך תוך כדי דיון בארזים, ומבלי שהדבר ייאמר במפורש, נמצאנו למדים כי מלך בבל מת, והתיאור עובר לזירה חדשה, השאול: "שאול מתחת רגזה לך לקראת בואך עורר לך רפאים כל עתודי ארץ הקים מכסאותם כל מלכי גוים. כלם יענו ויאמרו אליך גם אתה חלית כמונו אלינו נמשלת" (יד, ט-י). שאול הנזכרת במקרא מה טיבה?²² מובנה במקרא עולם המתים, ולצורך העניין לא נעמוד על השתמעות אידאולוגיות אפשרית של שימוש במושג הזה,²³ ובנוסף, 'מוסדי ארץ', יסודות, עומק, תשתית; כאן מוסב הדגש על שני המשמעיים. 'שאול מתחת', וזה יידון להלן, ושאול כגורם פעיל (רגזה), מקום תוסס זירה לאירועים.²⁴ מוטיב השאול נפוץ בפרקים אלו בישיעהו,²⁵ וגם בכך יש כדי לרקום

22. "שם עצם פרטי למה שנחשב לתחמו התחונן של העולם שבו שוכנים המתים [...] יש כתובים שבהם נתפסת שאול כעומקו של העולם בלבד בלא שום עניין אצל גורל המתים [...] המקרא מרבה להעמיד ירידה של בני אדם שאולה; לפרקים נמצא אף לשון הורדה. בדרך כלל מצונית הירידה ללא תוספת הסבר ממחיש [...]". (שמואל אפרים ליונשטאם, שאול, **אנציקלופדיה מקראית**, ז, ירושלים תשל"ו, עמ' 454-455).

23. התיאור מלווה ברקמה ציורית השאולה בחלקה מספרות העלילה המיתולוגית הכנענית, שהדיה נשתמרו הן בכתבי אוגרית והן בקטעי מקרא (משה גרסיאל, יאיר הופמן (עורך), **עולם התנ"ך - ישעיה**, תל אביב 1994, עמ' 79). "מסתבר כי יש לצד המיתולוגי שבדברי המקרא על שאול קרבה מסוימת למסופר בשירה האוגריתית על מלחמתו של האל מות בבעל, אף על פי שנעדר באוגריתית עצם השם שאול, אבל יש לדייק במידת הקרבה [...]". (שמואל אפרים ליונשטאם, שאול, **אנציקלופדיה מקראית**, ז, ירושלים תשל"ו, עמ' 456).

24. "[...] במקצת כתובים מיוצגת שאול עצמה ככוח ממית, [...] מכלל התיאור משתמע כאן הד למיתוס, ששאול מורידה בני אדם אליה ובלועת אותם חיים [...] ההשקפה המיתולוגית המייחסת לשאול פעילות משלה מתואמת לדת ישראל בכתובים המתארים את מעשיה כמין קיום מצוות ה' [...]". (שמואל אפרים ליונשטאם, "שאול", **אנציקלופדיה מקראית**, ז, ירושלים תשל"ו, עמ' 455).

25. 'שאול' נזכרת במקרא 65 פעמים, רבות מהן בישיעהו; להלן כמה מהן: "לכן הרחיבה שאול נפשה ופיערה פיה לבלי חק וירד הדרה והמונה ושאונו ועלז בה. וישח אדם וישפל איש ועיני גבהים תשפלנה. ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה" (ישעיה ה, יד-טז); "שאול מתחת רגזה לך" (יד, ט); "הורד שאול גאונך" (יד, יא); "אך אל שאול תורד" (יד, טו); "כי אמרתם כרתנו ברית את מות ועם שאול עשינו חזה שוט שוטף כי יעבר לא יבואנו כי שמנו כזב מחסנו ובשקר נסתרנו.... וכפר בריתכם את מות

קשר בין פרק יד הנידון כאן לבין המכלול של נבואות ישעיהו בן אמוץ. אולם, כאמור, הנקודה העיקרית בעיניי היא עצם הקשר, ולא השלכות לזמנה של הנבואה.

ובכן, ברור כי כאן מדובר על סיטואציה שמשדרת לעג וקלס קיצוניים למלך בבל שהיה בשאול למשל ולשנינה, תוך כדי שימת גדולתו בפרופורציה מתאימה, 'אלינו נמשלת', ועל כך ייאמר דבר-מה בסיכומו של מאמרנו.

4. עומק וגובה. השאול, כפי שנאמר, איננה רק 'עולם חלופי', תמונה בראי הפוך של עולמנו; בהיותה מייצגת את תחתיות הארץ, הרי היא עומדת גם במצב של היפוך לנקודת השיא של הגבהים וגבהי הגבהים. מוטיב הגובה כסמל לגאווה ידוע היטב במקרא;²⁶ ויש לו ביטויים מיוחדים בספר ישעיהו.²⁷ ומאחר ששאיפותיו של מלך בבל הרקיעו שחקים, עומדת הנפילה כאנטיתזה מוחלטת לשאיפותיו אלו, ולהיפוך הזה יש משמעות של מידה כנגד מידה שיש בה כדי לחזק את עוצמת הלעג לנופל שבמו ידיו הגביה את גובהה של נקודת הנפילה, והחמיר בכך את מצבו.²⁸

ניתן דעתנו, ציור גורלו של מלך בבל נעשה בשימוש בסדרת מצבים מגוונת (שבחלקם יש יסוד מיתולוגי): "הורד שאול גאון... איך נפלת משמים הליל בן שחר נגדעת לארץ... ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה ממעל לכוכבי אל ארים כסאי ואשב בהר מועד ירכתי צפון. אעלה על במתי עב אדמה לעליון. אך אל שאול תורד אל ירכתי בור" (יד, יא-טו). בבסיסה של סדרה זו עומד המבנה הכיאסטי המיטיב להדגיש את עוצמת הירידה ומשמעותה:

וחזותכם את שאול לא תקום... (כח, טו-יח); "בדמי ימי אלכה בשערי שאול" (לח, ז); "כי לא שאול תודך" (לח, יח). וכן, "שאל לך אות מעם ה' אלהיך העמק שאלה או הגבה למעלה" (ז, יא). "ומסתבר שהצורה הלא רגילה 'שאלה' נאמרה בכפל משמעות. לשון 'שאל לך אות' ולשון 'שאל תחתיות', ולפי המשמעות השנייה, התקבולת ניגודית שלמה: העמק/הגבה, שאלה (=שאלה)-למעלה" (עמוס חכם, **דעת מקרא**, א, עמ' פב, הערה 23, ב).

26. למשל, "הנה קטן נתתיך בגוים בזוי אתה מאד. זדון לבך השיאך שכני בחוגי סלע מרום שבתו אמר בלבו מי יורדני ארץ. אם תגביה כנשר ואם בין כוכבים שים קנך משם אורידך נאם ה'" (עובדיה א, ב-ד).

27. למשל, הקטע: ישעיהו ב, ט-כב, ובולט: "כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם ועל כל נשא ושפל" (ב, יב).

28. "עומק הנפילה יהיה כגודל ההתנשאות: מלך בבל ביקש להרים כיסאו, לשבת בירכתי צפון, לעלות על במתי עב ולהידמות לעליון; אולם שאיפותיו יושמו לאל, והוא ירד אל ירכתי בור לשנינת הצופים" (משה גרסיאל, יאיר הופמן [עורך], **עולם התנ"ך - ישעיהו**, תל אביב 1994, עמ' 79).

] הורד שאול...
 איך נפלת משמים...
 נגדעת לארץ...
 אעלה ממעל...
 ארים כסאי...
 ואשב בהר מועד...
 אעלה על במתי עב...
 אך אל שאול
 תורד אל ירכתי בור].

פתח בירידה־נפילה עבר לשאיפת העלייה וסיים בירידה, ואין זאת אלא שהמבנה הכיאסטי מדגיש את גודל הפער בין השאיפה היהירה למציאות העלובה.

5. המוות והרס תבל. מתוך תיאור גורלו של מלך בבל בשאול במעמקים עובר המשל לתאר את גורלו במציאות הארצית: 'אך אל שאול תורד אל ירכתי בור'. בור יכול לשרת לאו דווקא את שאול תחתיות, אלא להתפרש כקבר; והנה, מתברר שלהורדתו הבורה שותפים צופים: "ראיך אליך ישגיחו אליך יתבוננו הזה האיש מרגיז הארץ מרעיש ממלכות. שם תבל כמדבר ועריו הרס אסיריו לא פתח ביתה" (יד, טז-יז). 'ראיך' המוזכרים כאן הם לא יצירי שאול, אלא אנשים חיים.²⁹ כאן המעקב אחרי מלך בבל איננו נעשה אפוא בציר האנכי משמים לשאול. כאן הציר האופקי הוא הדומיננטי; הארץ מצוירת לאורכה ולרוחבה. הנה, נזקיו בארץ מתוארים היטב; היא הייתה למדבר. וגורלו של מלך בבל בארץ הזו איננו מתואר במונחים של שאול במעמקים, אלא באמצעות ניסיון לקבורה פשוטה וההתרחשויות סביבה.

ובנקודה זו, בלי כל קשר ל'גורלו' בשאול, הוא מבזזה בקבורתו: "ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב לבש הרגים מטעני חרב יורדי אל אבי בור כפגר מובס" (יד, יט). גם כאן מתבצעת ההשוואה למלכי הגויים, והיא מאלפת, בעוד ש"כל מלכי הגוים שכבו בכבוד איש בביתו" (יד, יח), גורלו של מלך בבל 'המושלך מקברו' שונה לחלוטין: "לא תחד אתם בקבורה" (יד, כ), והדגש בהסבר לכך מושם על יחסו לעמו שלו: "... כי ארצך שחת עמך הרגת..." (יד, כ). מדובר בתגובה אנושית פשוטה והולמת, 'השחתת עמו' מתבטאת ביחס המבזה לקבורתו. ומכאן משתלשלת השמדת בבל, העם והארץ.

29. "ראיך - האנשים החיים הרואים את גופתך המתה" (עמוס חכם, דעת מקרא לישעיהו, עמ' קנד).

השוואה למגדל בבל

בעיון משווה לסיפור מגדל בבל בפרק יא בספר בראשית, דומה בעיניי כי קיים בין שתי היחידות דמיון מהותי. בדומה למשל על מלך בבל, הסיפור על מגדל בבל מתנהל בשני צירים - אנכי ואופקי. הנה, אחרי התרחשות בציר האופקי הכרוכה ב'מסע מקדם', מסע שכדרכם של מסעות מתנהל על הארץ, מתברר כי האירוע המשמעותי קשור לציר האנכי: "ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם פן נפרץ על פני כל הארץ. וירד ה' לראת את העיר ואת המגדל אשר בנו בני האדם" (בראשית יא, ד-ה). כלומר, התנועה המובנית כאן היא מעלה ומטה; באמצעות בניית המגדל, בני האדם מבקשים לנוע מעלה (נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים), וה', כתגובה, 'יורד' לראות ולפעול בארץ. ומכאן נגזר המשך הסיפור, שבו ההתרחשות היא אופקית, תנועה בארץ, 'הפצה': "על כן קרא שמה בבל כי שם בלל ה' שפת כל הארץ ומשם הפיצם ה' על פני כל הארץ" (בראשית יא, ט). אכן, משל מלך בבל מתמקד בו, באישיות ספציפית, ברוח, ואילו סיפור המגדל מתמקד במפעל של בני אדם; אולם נקודת ההתכתבות בין שתי היחידות העוסקות בבבל ברורה. שאיפה לעלות, גוררת ירידה המשנה כליל את התמונה, ואם ביחידה הראשונה (המגדל) בבל נוצרה מהמהלך הזה, בשנייה (המשל) היא נהרסת.

דמות ההיסטוריה - מחשבות לסיכום

כיסוד פשוט למשל על מלך בבל עומד מאבק בגאווה שחז"ל היטיבו להביעו: "בנוכדנצר אמ' אין באי העולם כדי לדור ביניהם אלא אעשה לי עב קטנה ואדור בתוכה, שנ' אעלה אל במתי עב. אמ' לו המקום ברוך הוא ואתה אמרת בלבבך וגו' אני מורידך לבאר שחת..." (תוספתא, סוטה פ"ג הי"ט; מהדורת ליברמן-אפשר למחוק מהדורת ליברמן). אכן, הגאווה האנושית לגילוייה השונים, שביטוייה המובהק 'אין באי העולם כדי [=כדאי] לדור ביניהם', מובילה לתוצאות הרות אסון, ותוצאה מרכזית שלה היא היפוך היסוד המרכזי במטרה, במקום 'עב קטנה', 'באר שחת'.

מבחינה מוסרית ניתן לראות בכך כמובן מידה כנגד מידה. מוטיב מידה כנגד מידה קשור בסימן במציאות האמור לזהות את שורשי הבעיה-חטא שעליו בא העונש-תגובה, ולהצביע עליהם; מבחינה זו היא מאפשרת פרשנות, הבנה. אם מעמדם הסדר המוסרי בעולם יש בו סכנה ברורה של 'לית דין ולית דיין', באה ההנהגה על דרך מידה כנגד מידה ושופכת

מעט אור על הסדר המוסתר וחושפת אותו, למצער סימנים שלו, ברבים.³⁰ מבחינה זו גם ציור השאול משתלב בכך, ככלות הכול השאול היא גילוי הבולט של העומק, הנקודה העמוקה ביותר המעוגנת בדמיון, שיש בה כדי להעמיד צד הופכי למי שהעולם האנושי בטל בעיניו הנשואות השמימה.

בצד זאת ה'שאול' מעמידה זווית נוספת, והיא השתקפות ההיסטוריה. דוק, בציר אנכי עסקינן, אנכי העומד מול, ליתר דיוק, בניצב, לאופקי. הציר האופקי, כפי שעולה מסיפור מגדל בבל, הוא הציר של ההתרחשויות, הציר ההיסטורי הריאלי. הציר האנכי הוגדר על ידינו כציר המאווים והיצרים, הציר השואף למעלה; חתירה למעלה בעוד שיש כל כך הרבה מה לעשות נכוחה למטה, בארץ, מה לתקן ומה לפעול מוסרית. בצד הבנות אלו, דומה בעיניי כי גם ציר הזמן הוא אנכי. מבחינת מקומן זירתן, ההתרחשויות ההיסטוריות כבולות לציר האופקי, אך כשמדובר בזמן, התנועה קדימה ואחורה מתנהלת על פני ציר שונה מהותית, והמחשה לשונה זה הוא ציר אנכי. במהלך הזמן עם נפילת מלך בבל - או לענייננו כל רודן אחר - מתבררת התמונה האמתית והיא מתבררת בשאול! כביכול, שם, דווקא במקום החשוך הזה המשול כבור, עולה איזשהו אור אחר המבהיר את התמונה האמתית. אם כן, הירידה לשאול באותו ציר אנכי, ציר הזמן, מעניקה מבט היסטורי על ההתרחשויות. הירידה הזו מלמדת מהו טיבן האמתי של הדמויות והאירועים.

הנה כי כן, במשל זה שבו עסקנו מקופלים גם ההערכה ההיסטורית וגם הכוחות הדיאלקטיים המניעים אותה. הגאווה המשיגה תוצאות הפוכות היא היוצרת את האנטיתזה ההיסטורית, תוצאה הפוכה לכוונה. ההיסטוריה מתנהלת - כך נדמה - בצורה דיאלקטית, אדם פועל כדי להשיג מטרה ומשיג את ההיפך. אכן, אין זה כלל מחייב, ולא תמיד הוא מתקיים בצורתו הפשוטה, אך לא נדירים הם המקרים בהיסטוריה שבהם מנהיגים שהצטיירו מצליחים במיוחד, רודנים, הובילו לכישלונות מחפירים. ההבנה של תוצאה זו מתרחשת בבוא הרודן שאולה. משל ישעיהו יד מאפשר הצצה לשאול זו.

מה מעמדו של המשל הזה? בפשטות הרי זו דוגמה לדברים שעתידיים להיאמר בעת הגאולה, שיחזקו את השמחה לגאולה בשמחה לאידו של הרודן הרשע. ואפשר שיש במשל יותר מכך, "[...] יהו נושאים זה המשא על מלך בבל" (ר' ישעיה מטרנאני);³¹ את

30. מקור הביטוי הידוע: "במדה שאדם מודד - בה מודדין לו..." (משנה, סוטה פ"א מ"ז)

31. **מקראות גדולות - הכתר**, עורך: מנחם כהן, בר אילן תשנ"ו, עמ' 103. ודומה לו: "[...] you will intone this oracular poem about the king of Babylon" (Joseph Blenkinsopp, ISAIAS 1-39, New Haven and London, 1964, p.282).

זה המשל! רוצה לומר, אין זו רק דוגמה, זהו צורך. יש לומר דברים שכאלה משום שיש בהם לא רק פורקן גרידא, שחרור מהמועקה והלחצים, השפלת הרע כחלק מהמאבק בו, או חלק מהבעת התודה לקב"ה שגאלם, אלא גם, ואולי בעיקר, פרק הגותי המעורר למחשבה על ההיסטוריה - דרכי הנהגתה והערכתה. אכן, הגות מקראית, היא מונח שיש בו מן החמקמק. האם הכוונה להגות דאז, חלק מהמסר המקורי הפשוט, או לפרשנות הנשענת על כל מה שהצטבר מאז. תהא התשובה, אם בכלל ישנה כזו, אשר תהא, דומה כי במקרה הנידון טבועות במשלנו מחשבות בעלות אופי כללי, ואחת היא לנו זמנה של הנבואה, ואם במלך בבל או אשור עסקין. במשל עסקין! ודווקא העמימות בקשר לענייניו המקוריים מטיבה עם מעמדו כיצירת הגות נצחית.

אסיים בהערה הנוטה לפן הפסיכולוגי. מאבק בגאווה איננו כמובן נחלתו הבלעדית של המקרא; כל בעל חוש מוסרי יהיה שותף לכך. כולנו מצטטים את המאבק היווני נגד היתריס, ואחת הדוגמאות המובהקות למאבק זה היא בריחתם של דדלוס ובנו איקרוס מהלברית במעוף באמצעות הכנפיים שיצר דדלוס. אזהרת האב לבנו שלא להגביה פן יפלו הכנפיים מחום השמש, מהדהדת עד היום. יש לסיפור תובנות פסיכולוגיות, בין שמדובר בחשש מאותו היתריס, שיכרון הכוח של בני הנעורים, ובין שמדובר בשתלטנות היתירה של דור ההורים. סיפור השאול בפרק יד - גם בו ניתן לגלות עקבות מיתולוגיים - מזהיר מהגאווה במרחב ההיסטורי, משכרון כוח הקשור להנהגת ההיסטוריה, וזהו כמדומה מסר חשוב ביותר של היהדות בתפקידה כדת המדגישה את הנהגת ההיסטוריה והראייה ההיסטורית.